БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЧОВЕКА
ДЕПАРТАМЕНТ „ПСИХОЛОГИЯ”

Мария Христова Соколова

СТИЛ НА ПРИВЪРЗАНОСТ И РОДИТЕЛСКИ ПРАКТИКИ НА МАЙКИ – ЖЕРТВИ НА ДОМАШНО НАСИЛИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „доктор”

Научен ръководител:
доц. д-р Диана Бакалова

Рецензенти:
проф. д-р Катя Стойчева
проф. д-р Антоанета Христова

проф. д-р Румяна Манова
проф. д-р Маргарита Бакрачева
Доц. д-р Даниел Петров

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на Научен семинар на департамент „Психология” към Института за изследване на населението и човека при БАН.

Обем: 184 страници
Литературни източници: 204 (41 на кирилица, 163 на латиница)
Таблици: 59
Фигури: 7
Приложения: 1

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 21.05.2024 от 11:00 часа в залата на ИИНЧ-БАН, гр. София, ул. Акад. Георги Бончев, бл. 6, партер пред научно жури в състав: външни членове: проф. д-р Румяна Божинова Манова, проф. д-р Маргарита Ангелова Стефанова-Бакрачева и доц. Даниел Людмилов Петров; Вътрешни членове: проф. д-р Катя Георгиева Стойчева и проф. д-р Антоанета Георгиева Русинова-Христова
Членовете са назначени от Научния съвет на Института за изследване на населението и човека при БАН.

Материалите по защитата са на разположение в библиотеката на Института за изследване на населението и човека при БАН.

УВОД

Разбирането на базисната взаимовръзката родител-дете се нарежда сред едно от най-значимите търсения на съвременната психология. Това е взаимовръзка, която е способна да обясни как човек се превръща в това, което е. Тя лежи в основата на формирането на личността в когнитивен, социален и емоционален аспект. От тази връзка зависи развитието на способността за разрешаване на проблеми, изграждането на партньорски взаимоотношения и усвояването на морални и етични ценности. От особен изследователски интерес са многобройните и многоизмерни фактори, които повлияват родителството и оказват влияние върху развитието, функционирането и социализацията на детето. От най-съществено значение за развитието на детето са първостепенните родителски дейности. Те включват формирането на навици, съобразени с възрастовите особености. В ранна детска възраст това са например самостоятелното обличане и хранене. В предучилищна и начална училищна възраст възраст детето е напътствано от родителите си при регулиране на емоциите си и при изграждане на социални навици. В юношеска възраст родителите насърчават детето към независимост и взимане на самостоятелни решения, които са свързани с подготовката му за навлизане в самостоятелния живот. От своя страна, детското развитие също оказва значително влияние върху поведението на родителите, особено с нарастване на възрастта. Вариациите в родителството са обхванати в конструкта родителски практики. Родителските практики и привързаността днес са предмет на голям изследователски интерес, което е доказателство за значимостта и влиянието на двата конструкта върху човека и личните му взаимоотношения.

Джон Боулби (2019) разглежда привързаността като устойчив личностен конструкт като в последствие резултатите от множество изследвания в световен мащаб потвърждават, че емоционалните и поведенчески механизми на привързаността от ранните години остават относително стабилни през целия жизнен път на човека и влияят значително върху родителските практики. В тази връзка основен приносен момент на настоящия дисертационен труд е, че проучваме влиянието на стила на привързаност към родител и интимен партньор върху родителските практики в контекст на домашно насилие. Този вид насилие е нарушение на правата на човека и е следствие от дисбаланса на власт между жените и мъжете, израз на дискриминация, принизяване и подчинение на жените в патриархалното общество и може да се обясни като следствие от взаимодействието на социални, икономически, културни, политически и лични фактори.

Въпреки че домашното насилие е значим социален проблем, на който се обръща голямо внимание от науката в развити западни стани като САЩ и Германия, за психологичните изследвания в България темата е сравнително нова. Изследователските проекти за домашното насилие в страната са предимно социологически, резултат от работата на неправителствени организации и са насочени главно към разработване на социални политики. Освен това, проблемът е изследван повече от гледна точка на особеностите на насилника в рамките на криминологията, където често остават в сянка дълбоките аспекти на проблема - психичното функциониране на жертвите и нуждата им от консултативна и терапевтична помощ. Този факт прави проблематиката изключително актуална в сферата на консултативната психология и практика.

Друга новост в настоящата научна разработка е, че се изследва ефекта на домашното насилие върху психологичното функциониране на жените-жертви на насилие, както и опосредстващата роля на социална подкрепа и консултирането с

терапевт с оглед извеждане на препоръки за по-добри родителски практики, насочени към намаляване на рисковете от домашно насилие спрямо жертвите и техните деца.

В рамките на първата глава на дисертационната работа са проучени както класическата теория за ранната привързаност на психиатъра и психоаналитик Джон Боулби, така и моделите, използвани в съвременните изследвания, сред които моделът за родителския стил на Диана Баумринд, за стила на привързаност в зряла възраст на Бартоломю и Хоровиц и екологичният модел на Белски за факторите, които влияят на родителските практики в контекста на домашно насилие. По-нататък е представена в синтезиран вид информация, събрана след преглед на различни нормативни и стратегически документи за България и ЕС, официални статистически данни, от научни изследвания и теренни проучвания, с цел дефиниране и класификация на видовете домашно насилие в страната, неговото разпространение и най-често срещани причини. Особеностите на психологичното функциониране на жени-жертви на домашно насилие са анализирани през призмата на Теорията за травмата на Judith Herman (1992).

Втора глава е посветена на постановката на дисертационното изследване, вкл. цел, задачи, хипотези, извадка и методи на емпирично изследване. На базата на литературния обзор, може да се твърди, че когато една жена е жертва на домашно насилие, това може да повлияе върху нейното психологично функциониране, което от своя страна влияе на родителските ѝ практики. В тази връзка основен обект на емпиричното изследване са родителските практики на майки-жертви на домашно насилие. Обектът на изследване се ограничава в рамките на родителския контрол, ангажираността с детето, последователността на дисциплинарните практики, употребата на физически наказания и позитивни родителски практики във възпитанието. Предмет на изследването е стилът на привързаност към партньор и в родителското семейство на майки-жертви на домашно насилие. Домашното насилие е основен фактор, който въздейства върху стила на привързаност, което от своя страна влияе върху родителските практики на майките-жертви на насилие.

Основната цел на изследването е да се характеризира ефекта на стила на привързаност върху родителските практики на майки-жертви на домашно насилие, като се отчете ролята на видовете преживяно насилие, социалната подкрепа и психичното функциониране на жертвите, с оглед очертаване и евентуално редуциране на рисковете от насилие спрямо техните деца. Във връзка с тази цел се формулират следните задачи:

- Да се характеризират и оценят родителските практики на база сравнение при майки-жертви и нежертви на домашно насилие, според преживените видове насилие и психологичното функциониране на майките. Видовете насилие се разделят на психическо, физическо и сексуално;
- Да се характеризира ефекта на стила на привързаност върху родителските практики на майките-жертви на домашно насилие, като се определи и характеризира опосредстващата роля на социалната подкрепа по отношение на връзката на стила на привързаност и родителските практики на майките;
- Да се идентифицира и характеризира психичното функциониране на майките-жертви на насилие, включително в зависимост от видовете преживяно насилие.

В проведеното изследване участват 207 майки, които живеят в България, на средна възраст M=41.29 години (минимум 22 и максимум 60 години), които попълват изцяло структуриран въпросник, който операционализира 5-те основни конструкта от избраните теоретични модели, представени в литературния обзор: *домашно насилие*, *психологично функциониране*, *стил на привързаност*, *социална подкрепа* и *родителски практики* на майки(-жертви на домашно насилие).

В трета глава са представени резултатите от емпиричното дисертационно изследване. Изводите за взаимовръзките между стила на привързаност и родителските практики, както и на опосредстващата роля на различните видове домашно насилие, социалната подкрепа и психичното функциониране в тези взаимовръзки, може да подпомогнат дейността на психолози, психотерапевти и социални работници по посока разработване превантивните програми и мерки за социална подкрепа, съобразени със специфичната ситуация и индивидуалните потребности на майки в риск от или жертви на домашно насилие.

РЕЗЮМИРАНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е структуриран в *три основни глави*:

1. Теоретичен обзор на литературата и изследванията на родителските практики, привързаността и домашното насилие;
2. Емпирично изследване;
3. Анализ и дискусия на резултатите.

Освен това са включени съдържание, увод, научни и научно-приложни приноси, ограничения на изследването, насоки за бъдещи изследвания, изводи, заключение, използвана литература и приложения.

ПЪРВА ГЛАВА
РОДИТЕЛСКИ ПРАКТИКИ, ПРИВЪРЗАНОСТ И ДОМАШНО НАСИЛИЕ

В първа глава от дисертационния труд се разглеждат теоретичните подходи към изучаването на родителските практики, привързаността и домашното насилие. В допълнение, са обобщени резултатите от изследванията на тези три основни конструкта.

Параграф 1.1. е посветен на същността и съдържанието на родителството, родителските стилове и практики. Измежду многото влияния на средата, които допринасят за развитието и социализацията на индивида, родителското семейство е от основна важност, защото то е едновременно най-ранният и най-продължителният социален контакт на детето. Изследователският интерес, насочен към описание на измеренията на родителското поведение, поставя фокус върху два основни компонента: емоционалната връзка между родителя и детето и родителските практики.

В *Параграф 1.1.1.* се характеризира същността на родителството. Самото родителство днес се концептуализира като процес по отглеждане на дете, насърчаване и подпомагане на неговото физическо, емоционално, социално и интелектуално развитие (Davies, 2000). Като цяло родителството се влияе от уникалните характеристики на родителите, тяхната индивидуалност, убеждения, образование, психично благополучие (Bronfenbrenner, 1979), както и до голяма степен от социалните и културните фактори на средата (Darling & Steinberg, 1993). Топлата и подкрепяща взаимовръзка родител-дете е ключът към ефективното родителство (Kotchick & Forehand, 2002).

В *Параграф 1.1.2.* е разгледана разликата между два фундаментални конструкта – родителски стил и родителски практики. Открояват се четири основни родителски стила: *Авторитарен* (висока взискателност и ниска отзивчивост); *Авторитетен* (висока взискателност и висока отзивчивост); *Разрешаващ* (ниска взискателност и висока отзивчивост); *Пренебрегващ* (ниска взискателност и ниска отзивчивост) (Baumrind, 1991).

Важен момент, който следва да се отбележи е, че въведеният конструкт родителски стил акцентира върху цялостната семейната система, а не само върху индивидуалното поведение и практики на родителите (Bee & Boyd, 2004). Родителските практики са конкретните цели в опит на родителя да социализира детето или юношата по желан начин, тъй като са конкретизация на родителския стил в ежедневното общуване и интеракции (Darling & Steinberg, 1993). Учените са единодушни, че именно конкретните родителски практики, а не атмосферата в семейството и функционирането му като цяло предопределят развитието на детето в обществото (Wasserman *et al.*, 1996). По тази причина в *Параграф 1.2.* фокусът е върху родителските практики с най-негативно влияние върху децата (Frick *et al.*, 1992): *строга и непоследователна*

дисциплина, прекомерна употреба на физически наказания, липса на родителски контрол и липса на позитивно родителско участие в живота на детето (неглижиране).

Параграф 1.1.3. анализира резултатите от изследванията на родителските практики. Изследванията в България и по света се обединяват около заключението, че деца на авторитетни родители са в най-добро здравословно състояние, а деца на авторитарни родители с ниска родителска чувствителност и отзивчивост са изложени на най-голям риск от развиване на хранителни разстройства и склонност към затлъстяване в детска и юношеска възраст (Blissett & Haycraft, 2011;Sleddens *et al*., 2011; Taylor *et al*. 2010).

Параграф 1.2. обобщава създаването и развитието на теорията за привързаността, като са описани четирите основни стила на привързаност и техните специфични характеристики в детска и в зряла възраст. След това е представено обобщение на резултатите от изследванията на привързаността.

Параграф 1.2.1. изяснява същността и съдържанието на привързаността като основен концепт в психологическите теории за развитието, който е представен в различни ракурси в различните теоретични направления. Всяка от теоретичните рамки създава собствен обяснителен модел за начина на изграждане на привързаността. В настоящата работа се спираме на класическата теория за привързаността, която е развита в традицията на обектните отношения в психоанализата, но също така е изведена с понятия от теорията на еволюцията, етологията и когнитивната психология. С цел да изясним същността и съдържанието на привързаността си позволяваме да представим определението, което Петров (2010:133) представя в прегледа на изследванията, свързани с ефектите на наличието на несигурен патерн на привързаност в ранна възраст, детството и юношеството:

Основно предположение в теорията на привързаността е, че новороденото (поради своята безпомощност) не би могло да оцелее без грижата и закрилата на възрастен. Така в детето се изграждат поведения, които имат за функция поддържането на близост с човека, който се грижи за него (Боулби, 2019). Системата на привързаността се разглежда като вътрешна програма, част от нашето еволюционно наследство и има адаптивна ценност. Обезпечава поддържането на близък контакт с майката и изследването на света от една безопасна позиция. Всяко реално или привидно препятствие пред поддържането на близостта преминава в състояние на тревожност, която на свой ред активира поведенията на привързаност. Тяхна задача е да възстановят близостта в необходимата степен (която се определя от множество вътрешни и външни фактори, включително възрастта на детето, емоционалното и физическото състояние, възприеманата външна опасност), което се преживява като чувство на сигурност и любов.“

Параграф 1.2.2. акцентира върху психодинамичния подход в изследването на взаимовръзката родител-дете. Един от най-значимите научни акценти върху ранното детство и важността му за развитието на човека поставят Зигмунд Фройд и неговите последователи. Основоположникът на психоанализата оставя сериозно научно наследство за своите приемници, най-важните теории от което са: теория за нагоните, теорията за тревожността, структурната теория и теорията за Едиповия комплекс (Freud, 1905). В последствие, Карен Хорни акцентира върху значението на социалните условия и факторите на средата при формирането на личността, като въвежда понятието *базисна тревожност* – усещането за безпомощност, което възниква в контекста на взаимовръзката родител-дете (Horney, 1950). По-нататък, детският аналитик и последовател на З. Фройд - Мелани Клайн измества фокуса от понятието нагон към термина “отношение”. Обектните отношения са оформени първоначално от ранните

взаимодействия с родителите, тоест първите хора, които отдават грижата си (Клайн, 2005:27). Фундаменталните открития на Клайн повлияват значително други последователи като Доналд Уиникът, който акцентира върху реалните отношения в диадата майка-дете. Хипотезата за достатъчно добрата майка, която осигурява нормалното развитие на своето дете, акцентира върху решаващата роля на майката (или полагащия грижи) за нормалното психично функциониране на детето (Winnicott, 1953). Доверието в майката и базовото доверие към света са тясно свързани с работата на Ерик Ериксън върху формирането на идентичност (Erikson, 1980).

Общото между всички тези теории е схващането, че психичното развитие започва след раждането и че през първите месеци от живота се изграждат психични структури, които образуват най-дълбокото ядро на личността. Тези структури се формират под непосредствено въздействие на „обекта“ на най-близкото обкръжение. Тези възгледи задълбочават проблема за влиянието на взаимоотношенията родител-дете върху по-късните интимни отношения.

Параграф 1.2.3. разглежда стиловете на привързаност в ранна детска възраст. Изведени са четири стила на привързаност в ранна детска възраст: *сигурен*, *тревожно-амбивалентен*, *тревожно-избягващ* и *дезорганизиран* (Main & Solomon, 1990). Подходът за дефиниране на тези стилове очертава две основни димензии. Първата характеризира преживяванията на тревожност, свързана с взаимоотношенията, а втората се отнася до степента на избягване на тези взаимоотношения. Димензията на *тревожността* отразява степента, в която системата на привързаността се активира при наличие на заплаха от средата или за връзката, а димензията на *избягването* – степента, в която близостта с фигурата на привързаност е желана (Brennan *et al*., 1998).

Параграф 1.2.4. описва стиловете на привързаност в зряла възраст. Привързаността придобива нови измерения в юношеството. Това е свързано с решаване на възрастовите задачи; мястото, което придобиват новите значими други; търсенето на независимост от родителите и постигането на автономия. Стилът на привързаност при възрастните се разглежда в същата теоретична рамка, с която се обяснява привързаността при децата (Hazan & Shaver, 1987; Fraley & Shaver, 2000). Моделът включва две фундаментални димензии – *тревожност* (която отчита склонност към тревога в отношенията с другите) и *избягване* (свързано с нежелание за разчитане и недоверие у другите). Така са изведени четири стила на привързаност - *сигурен*, *свръхангажиращ*, *страхуващ се* и *отхвърлящ* (Brennan *et al.*,1998).

Параграф 1.2.5. представя обобщение на изследванията върху привързаността, което показва, че те започват своята история с опит да се проследи възникването и запазването на патерните на привързаност през живота. Става ясно, че изградените патерни на привързаност са стабилни, ако условията в семейството са стабилни, но могат да се променят, ако социалните условия около детето претърпят промяна (Main *et al*., 1985; Hazan & Shaver, 1994). Впоследствие, интересът на изследователите се насочва към това как определени стилове на привързаност влияят върху по-късното развитие и формиране на близките взаимоотношения и в каква степен ги определят.

В *Параграф 1.3.* е представена в синтезиран вид информация, събрана след преглед на различни нормативни и стратегически документи за България и ЕС, официални статистически данни, от научни изследвания и теренни проучвания, с цел дефиниране и класификация на видовете домашно насилие в страната, неговото разпространение и най-често срещани причини.

Параграф 1.3.1. изяснява същността и съдържанието на домашното насилие. Сравнени са дефинициите на термина домашно насилие, предложени от Европейския институт за равенство между половете (EIGE), Конвенцията на Съвета на Европа за

превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие („Конвенцията от Истанбул“) и от Закона за защита от домашно насилие (ЗЗДН). Изводът е, че дефинициите не се различават значително.

В рамките на този параграф са обобщени видовете домашно насилие, които могат да бъдат групирани по няколко признака – според средствата на извършителя, честотата, сериозността и според последиците за здравето на жертвата, за правата на личността и за обществото. Последиците от преживяно насилие са групирани в 5 категории – последици, свързани с *безопасността*, *здравни*, *психологически*, *икономически*, *социални* и *последици при децата*.

Може да обобщим, че излагането на насилие от страна на интимни партньори, било то физическо, сексуално или психологическо, има сериозно въздействие върху децата и води до продължаване на насилието сред бъдещите поколения. Децата, които са свидетели на насилие от страна на интимен партньор срещу майка им или един от родителите им, е по-вероятно да преживеят такова насилие по-късно в живота си – и като жертви, и като извършители. Това от своя страна продължава цикъла на насилие, който представлява сериозен проблем за цялото общество.

Параграф 1.3.2. разглежда домашното насилие през призмата на различни теории. Най-популярните теории за агресията и агресивността бихме могли да обединим в *четири подгрупи*:

1. *Биологично направление*, включващо психоаналитичната теория на З. Фройд и социално-етологичната теория на К. Лоренц. Агресията се тълкува като вроден инстинкт.

2. *Бихевиористично направление*, в което е изградена хипотезата "фрустрация - агресия" и нейните ревизии. Агресивното поведение се интерпретира като реакция на фрустрация.

3. *Направление на социалното научаване* с основен представител А. Бандура. Агресията се разглежда като резултат от усвояване на поведение в процеса на социализация чрез наблюдение.

4. *Когнитивно направление* с основни представители С. Фешбах и Х. Конрадт. Агресията е следствие от когнитивна и емоционална дейност.

В настоящата работа е заложен екологичният модел на насилието, създаден от Бронфенбренер (Bronfenbrenner, 1977, 1979), който постулира разделяне на екологичното пространство на микро-, екзо- и макросистеми. Микросистемата обхваща събитията в непосредственото домакинство, екзосистемата разглежда семейството като част от по-голяма социална система, а макросистемата включва културни вярвания и ценности, които влияят на процесите в семейната единица. Този модел набляга на взаимовръзката между индивидуалните и контекстуалните фактори от различни системи. Обяснява насилието като резултат на въздействие на множество равнища на влияние върху човешкото поведение (Bronfenbrenner, 1979; Bronfenbrenner & Morris, 2007).

Параграф 1.3.3. представя рисковите и протективни фактори и пропуските в националното законодателство, които са в основата на разпространението на домашното насилие в България. Основните фактори са икономическата зависимост на жените по време на бременност, раждане и отглеждане на малки деца. Прегледът на съдебната практика установява, че често подадените молби за защита от домашно насилие се оттеглят от жертвата, която е зависима от извършителя. Оттеглянето на жалбите и преустановяването на съдебния процес поставя допълнителни предизвикателства пред политиките за защита от домашно насилие, които следва да включват и допълнителни гаранции за защита на жертвите, за да ги избавят от зависимостта от извършителя.

Параграф 1.3.4. обобщава целите и резултатите от изследванията върху домашното насилие. Първите проучвания по темата „домашно насилие“ се фокусират

върху неговото естество, фазите в цикъла на насилие и ефекта върху децата. Изследователският интерес в наши дни е насочен към проучване на методите за интервенция в случаи на насилие в семейството с цел тяхната оптимизация. Вниманието се насочва към измерването на ефективността на мерките за предотвратяване на рецидиви.

Параграф 1.3.5. разглежда Теорията за травмата на J. Herman (1992) и обобщава резултатите от проучвания на тема психично функциониране на жени-жертви на домашно насилие. Съгласно Теорията за травмата (Herman, 1992), много жертви, преживели насилие от интимния партньор, страдат от *сложен травматичен синдром*, който е подобен на диагнозата ПТСР, но включва допълнителни симптоми като *депресия*, *тревожност*, *раздразнителност*, *идеализиране на извършителя* и *дисоциация*. Campbell (1997) открива значителна взаимовръзка между *интензитета и степента на насилие от интимния партньор* и *сериозността на депресивните симптоми* при жените-жертви на насилие. Woods (2000) установява, че жени, напуснали партньорите си заради насилие преди 6 - 9 години, продължават да имат симптоми на ПТСР, което доказва, че симптоми на пост-травматично стресово разстройство влияят на психичното здраве на жертвите на насилие в дългосрочен план.

Параграф 1.3.6. е посветен на изследване на спецификата на родителските практики на жени-жертви на домашно насилие. Открояват се две противоположни хипотези. Отрицателните ефекти на домашното насилие върху родителството често се обясняват с помощта на *хипотеза за „пренос“* (*a "spillover" hypothesis*), според която, наличието на насилие между интимни партньори гарантира, че взаимоотношения родител-дете също ще бъдат проблематични (Erel & Burman, 1995). Резултатите от множество изследвания доказват, че депресивни симптоми у майката корелират отрицателно с майчината отзивчивост и положително с интрузивно поведение от нейна страна, както и с по-ниски резултати в когнитивното развитие на детето (McFadden & Tamis-LeMonda, 2013). Съществува и диаметрално противоположна "компенсаторна" хипотеза (a "compensatory" hypothesis), според която, конфликтите в брака не се пренасят в отношенията между майката и децата, а напротив - майките отделят повече време и внимание на децата си, което води до по-добри отношения родител-дете, въпреки контекста на брачните проблеми (Erel & Burman, 1995). Резултатите от изследване на майки и техните деца в Канада подчертават, че майките, преживели домашно насилие, използват по-позитивни и по-ефективни родителски практики в сравнение с жените, които не са преживели домашно насилие (Letourneau *et al*., 2007).

Параграф 1.3.7. анализира спецификата на стила на привързаност при жени-жертви на домашно насилие. Разгледан е моделът за „парадоксалната привързаност" на Dutton и Painter (1993), който се фокусира върху така нареченото „травматично свързване", тоест склонността на жертвите силно да се привързват към насилници, които редуват проявите на насилие с моменти на внимание и грижа. Редица изследвания установяват връзка между несигурните стилове на привързаност в зряла възраст и домашното насилие (Allison *et al.* 2008; Henderson *et al*. 2005). Насилието от страна на извършителите се разглежда като нефункционално средство за поддържане на близост с фигура на привързаност, която не отговаря на нуждите на извършителя. Хора със свръхангажиращ стил на привързаност използват насилие в интимните отношения като начин за постигане на близост, докато индивиди с отхвърлящ стил на привързаност използват насилието като начин за създаване на дистанция, когато се чувстват притиснати от обсебващ и свръх-контролиращ партньор. Може да се обобщи, че партнирането без насилие в семейната двойка се основава преди всичко на комбинация от стилове единият, от които най-често е сигурният стил, носен предимно от жените.

Параграф 1.3.8. анализира ролята на социалната подкрепа в случаи на домашно насилие. Наличието на значителна социална подкрепа от страна на семейството и/или приятелите може да неутрализира или поне да редуцира негативните ефекти върху психиката на майката, което влияе положително на родителските й практики (Herman, 1992). Клайн (Klein, 1952) подчертава, че в колективистичните общества, каквото е нашето, в случаите, когато майката е възпрепятствана да отговори и да задоволи нуждите на детето си (например в случаи на болест), бабата, лелята или който и да е друг член на разширеното семейство, могат да поемат тази роля и по този начин нуждите от привързаност на детето се разчитат, разбират и задоволяват непрекъснато, независимо кой го прави. Това създава цялостно чувство за сигурност у детето, което може да се обобщи във всички негови отношения с други членове на семейството.

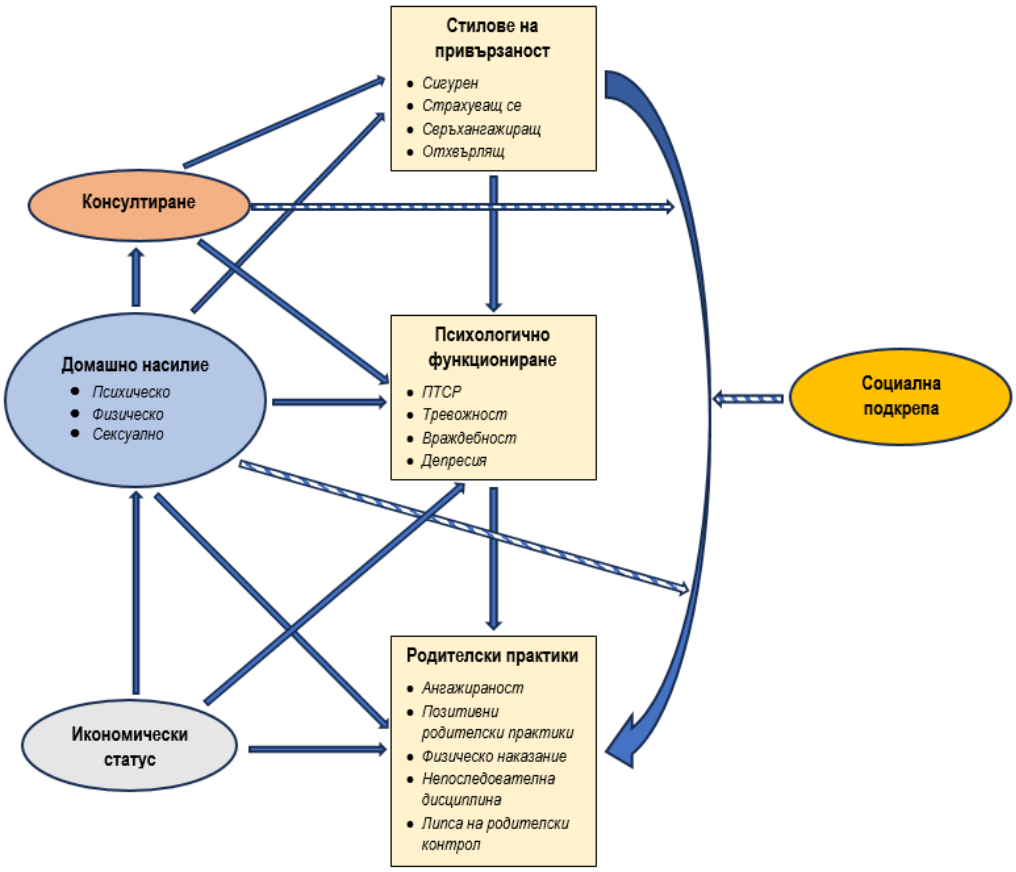
Социалната работа се явява важен професионален инструмент за въздействие върху домашното насилие и участниците в него - чрез информиране за същността на проблема, чрез разпознаване на симптомите на насилие, чрез оказване на пряка подкрепа на жертвите и чрез въздействие върху извършителите и общността.

Параграф 1.4. съдържа най-важните изводи от теоретичната част на дисертацията.

ВТОРА ГЛАВА
ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Във втора глава от дисертационния труд са описани обобщен теоретичен модел и постановка на емпиричното изследване, както и методи и процедура на изследването.

Параграф 2.1 представя обобщен теоретичен модел на емпиричното изследване. В основата на емпиричното изследване са заложени екологичният модел на Белски (Belsky, 1980) и теория за травмата на Херман (Herman, 1992). На базата на литературния обзор може да се твърди, че когато една жена е жертва на домашно насилие, това може да повлияе върху нейното психологично функциониране, което от своя страна влияе на следните димeнсии на родителските й практики: употреба на физически наказания и позитивни родителски практики във възпитанието, родителски контрол, ангажираност с детето и консистентност на дисциплинарните практики (Ansara & Hindin, 2011; Graham-Bermann *et al*., 2011). В модела на изследването насилието се разглежда като непрекъсната променлива и сериозността на насилието, преживяно от майките-жертви на насилие, е основен рисков фактор. В научната литература многократно се потвърждава взаимовръзката между студено и отхвърлящо или неглижиращо поведение от страна на майката и негативни последствия за личността на детето (Holden and Ritchie, 1991. Белски (1984), от друга страна, подчертава, че стресови или подкрепящи фактори от средата могат да повлияят на родителството пряко или косвено чрез ефектите си върху психологическото функциониране на родителя. По тази логика, домашното насилие влошава психологичното функциониране на майката и се отразява негативно на родителските й практики. Същевременно наличието на значителна социална подкрепа от страна на семейството и/или консултиране с терапевт-консултант може да неутрализира или поне да редуцира негативните ефекти върху психиката на майката (Herman, 1992). Теоретичният модел на изследването разглежда комплексните връзки между факторите, представени в научноизследователска литература, прегледана до момента: домашно насилие, социална подкрепа, психологическо функциониране, стил на привързаност и възпитателни практики на майки-жертви на домашно насилие (Вж. Фиг. 1).

Фигура 1: Обобщен теоретичен модел на емпиричното изследване

Установено е, че при майките-жертви на домашно насилие преобладава несигурен стил на привързаност и са прекалено строги или непостоянни в дисциплинарните си практики (Mikulincer & Shaver, 2007; Holmes, 2013; Lanier *et a*l., 2016). Майките, които страдат от по-сериозни психични разстройства често неглижират децата си (van Ee, Kleber & Jongmans, 2016).

Параграф 2.2. съдържа постановката на емпиричното изследване.

Параграф 2.2.1. представя целта и задачите на изследването

Основната цел на изследването е да проучим влиянието на стила на привързаност върху родителските практики на майки-жертви на домашно насилие, като отчетем ролята на видовете преживяно насилие, социалната подкрепа и психичното функциониране на жертвите, с оглед очертаване и евентуално редуциране на рисковете от насилие спрямо техните деца.

За да се постигне целта на изследването си поставяме следните задачи:

1. Да се анализират видовете домашно насилие, на които са били подложени майките-жертви;
2. Да се характеризира на база сравнение при наличие и отсъствие на домашно насилие стила на привързаност на майките-жертви на домашно насилие в рамките на родителския контрол, ангажираността с детето, последователността на дисциплинарните практики и употребата на позитични родителски практики и физически наказания във възпитанието
3. Да се характеризира връзката между различните видове домашно насилие и стила на привързаност на майките-жертви на домашно насилие;

4. Да се установи опосредстващата роля на социалната подкрепа и консултирането с психолог-консултант или психотерапевт по отношение на връзката между стила на привързаност и родителските практики на майките-жертви на насилие;
5. Да се анализира психичното функциониране на майките-жертви на насилие, вкл. в зависимост от видовете преживяно насилие и като фактор за използваните родителски практики.

Параграф 2.2.2. представя общата хипотеза и частните хипотези на изследването.

Общата ни хипотеза е, че стилът на привързаност на майките влияе значимо върху родителските им практики. Литературният обзор свидетелства, че концепцията за родителството е тясно свързана с изградения модел на привързаност (Karavasilis *et al*., 2003; Akhtar, 2012).

В тази връзка формулираме следните частни хипотези:

X1: Предполагаме, че при майки-жертви на домашно насилие преобладава несигурен стил на привързаност, който влияе негативно на родителския контрол, ангажираността с детето и ефективността на дисциплинарните им практики (Allison *et al*., 2008; Henderson *et al*., 2005).

X2: Очакваме, че майки със свръхангажиращ или страхуващ се стил на привързаност ще употребяват прекомерно физически наказания във възпитанието на децата си (Боулби, 2019).

X3: Предполагаме, че родителските практики на майки със свръхангажиращ, избягващ или страхуващ се стил на привързаност се характеризират с непоследователна дисциплина и липса на родителски контрол (Боулби, 2019: 116).

X4: Предполагаме, че майки с избягващ стил на привързаност неглижират децата си (van Ee *et al*., 2016).

X5: Предполагаме, че майки със сигурен стил на привързаност прилагат позитивни родителски практики по отношение на децата си (Gershoff & Grogan-Kaylor, 2016).

X6: Очакваме, че наличието на социална подкрепа и консултиране с терапевт редуцира негативното влияние на несигурния стил на привързаност на майките върху родителските им практики (Herman, 1992).

X7: Предполагаме, че наличието на синдром на ПТСР, депресия, тревожност и враждебност при майките има връзка със стила на привързаност и влияе негативно върху родителските им практики (van Ee *et al*., 2016).

X8: Очакваме, че икономическият статус на майките е свързан с по-високи нива на ПТСР, депресия, тревожност и враждебност и с повече прояви на домашно насилие, което влияе негативно на родителските им практики (Gonzalez-Backen *et al*., 2011).

Параграф 2.2.3. описва изследваните лица. В проведеното изследване участват 207 майки, които живеят в България, на средна възраст M=41,29 години (минимум 22 и максимум 60 години). От тях, 28 респонденти са майки–жертви на домашно насилие, по отношение на които във фондация „П.У.Л.С.” или друг специализиран център/организация се прилага консултативен и/или терапевтичен подход редовно (от близо 3 месеца нагоре) към датата на провеждане на изследването и 29 респонденти, които са се консултирали спорадично – веднъж или няколко пъти с консултант или психотерапевт поради преживяно домашно насилие. В извадката са включени и други 138 респонденти, които също са майки-жертви на домашно насилие в различна степен, но не са потърсили консултативна или терапевтична помощ от специалисти, както и 12 майки, които не са преживели насилие нито в родителското семейство, нито от интимен партньор и които никога не са посещавали консултант или психотерапевт.

По отношение на социално-демографските данни най-голяма част от изследваните майки (73,3%) са с висше образование, следвани от респондентите с научна степен (11,9%) и със средно образование (9,9%). Много малко са тези с полувисше (3,5%) и с начално (0,5%). Най-висок дял от жените, близо 1/2 споделят, че разполагат с достатъчно пари за задоволяване на нуждите си и че могат да спестяват (49%), следвани от тези с достатъчно доходи без възможност за спестяване (32,2%). Значително по-малък дял (15,3%) споделят, че успяват да се справят, ако ограничават потреблението си и само 3,5% - че имат сериозни икономически затруднения.

Най-голяма част от изследваните майки живеят в Столицата (47,5%), следвани от жените, живеещи в голям град (24,8%), среден (15,3%) и малък (7,4%). Само 10 (5%) от респондентите живеят в село. По-голямата част от жените (82,2%) са работещи, малък процент са домакини (7,9%) и още по-малко безработни (5%).

Доста повече от половината от майките (60,9%) живеят с бащата на детето/децата им, следвани от тези, които живеят сами с детето/децата си (19,3%). Само 10,9% от респондентите живеят с партьор, който не е баща на детето/децата им, 4,5% живеят при родителите си, а 1,5% споделят, че живеят сами без детето си и без партньор. Две от майките към настоящия момент са настанени в кризисния център към Фондация „П.У.Л.С“. Много голяма част от респондентите живеят заедно с бащата на детето/децата им заедно с брак (40,1%) или без брак (23,3%). Разведени са 14,9%, а разделени 18,3. Родителите на повечето майки (80,7%) са живели заедно с брак и на 1,5% - заедно без брак. Разведени или разделени са само 13,4% от родителите на изследваните жени.

Параграф 2.3. описва методите и процедурата на емпиричното изследване. За целите на емпиричното дисертационно изследване е компилирана батерия от изследователски инструменти, които операционализират 5-те основни конструкта от избраните теоретични модели, представени в литературния обзор: *домашно насилие, психологично функциониране, стил на привързаност*, *социална подкрепа* и *родителски практики* на майки-жертви на домашно насилие.

Компилираната батерия включва скали от популярни в световната научна литература въпросници с висока конструкт валидност и вътрешна консистентност, за които не са открити преводи на български език и адаптации за български условия към момента на изследването (Вж. по-долу). За целите на дисертационното изследване компилираният въпросник е преведен от/на английски на/от български език (прав и обратен превод) от 3-ма независими експерти, като окончателният превод на български език е съгласуван с научния ръководител.

В окончателния си вариант компилираният въпросник включва 140 айтема, обособени в следните секции:

1. Въпросник за изследване на родителските практики	Alabama Parenting Questionnaire – APQ; *Frick, 1991*	42 айтема, които се оценяват по 5-степенна Ликертова скала от 1=„Никога“ до 5=„Винаги“
2. Въпросник за измерване на привързаността	The Experiences in Close Relationships – Relationship Structures Questionnaire – ECR-RS; *Fraley et al., 2011*	36 айтема, 5-степенна Ликертова скала от 1= „Напълно несъгласна“ до 5-„Напълно съгласна“
3. Скала за измерване на видовете домашно насилие	Severity of Violence Against Women Scale – SVAWS; *Marshall, 1992*	46 айтема, 4-степенна Ликертова скала от 1= „Никога“ до 4 = „Много пъти“

4. Скала за изследване на психичното функциониране	The Screen for Posttraumatic Stress Symptoms – SPTSS; *Carlson, 2012* Brief Symptom Inventory – BSI, *Derogatis & Melisaratos, 1983*	SPTSS: 17 айтема, 11-степенна Ликертова скала от 0=„Никога“ до 10=„През цялото време“ BSI: 53 айтема, 5-степенна Ликертова скала от 1=„Никога“ до 5=„Много често“
5. Въпросник за измерване на социалната подкрепа	Social Provisions Scale – SPS; *Russel & Cutrona, 1984*	24 айтема, 4-степенна Ликертова скала от 1= „Напълно несъгласна“ до 4= „Напълно съгласна“

- Секция със социално-демографски въпроси: възраст, местоживеене, отношения с партньора, брой деца, възраст на децата, отношения между родителите в рожденото семейство, психично здраве на родителите в рожденото семейство, личен среден месечен доход, образователен статус, месторабота и заемана длъжност в момента.

- Секция с 9 допълнителни въпроса за различни видове насилие от страна на родител/настойник и още един въпрос, който да ни позволи да отчетем честотата на консултиране на майките с психолог-консултант/терапевт.

Събирането на данни се осъществява посредством интервю лице в лице. В случай на невъзможност за интервю лице в лице, интервюто се провежда онлайн през Zoom/Messenger или въпросникът се изпраща и попълва от изследваните лица в електронен вариант. При всички случай се гарантира анонимността на изследваните лица и конфиденциалността на получената информация. Не се снемат лични данни. Респондентите се регистрират под идентификационен номер и събраната информация се използва единствено с изследователска цел.

Статистическият анализ на количествени данни се осъществява с IBM SPSS Statistics 25. Използваме дескриптивна статистика, за да опишем характеристиките на извадката и честотата и видовете домашно насилие от страна на партньор и/или в родителското семейство спрямо майките-жертви. Чрез кростабулиране на данни представяме честотата на консултиране при изследваните майки спрямо честотата на прояви на домашно насилие. Различия в стиловете на привързаност според наличието и отсъствието на преживяване на домашно насилие в родителското семейство и от партньор са анализирани с помощта на Independent Samples T-test. Същият статистически метод е използван, за да се представят различията в психологическото функциониране според наличието и отсъствието на преживяване на домашно насилие в родителското семейство и от партньор и различията в родителските практики на майките според наличието и отсъствието на преживяване на домашно насилие. One-Way ANOVA with Scheffe Post Hoc tests е използвана, за да направим сравнение между стиловете на привързаност и психологичното функциониране на майките според честотата на консултиране в 3 групи - никога, спорадично и редовно (3 месеца или повече). Проведен е корелационен анализ (Pearson’s *r*), за да се установи кои са значимите корелации между стиловете на привързаност и родителските практики на майките(-жертви на насилие),

както и между стиловете на привързаност и симптомите на ПТСР, депресия, враждебност и тревожност. С помощта на същия метод са установени взаимовръзките между стила на привързаност и психологическото функциониране на майките, както и между психологическото функциониране и възприетото им икономическо положение. Установени са и значимите корелации между възприетия икономически статус и различните видове домашно насилие, както и между икономическото положение на майките и родителските им практики. По-нататък, за значимите корелации е осъществен регресионен анализ, за да се измери степента на линейна зависимост между променливите, както и да се установи кои независими променливи са най-подходящ модел за прогнозиране и обяснение на измерваните зависими променливи. Използваме медиация по Модел 4 (Hayes, 2017) за анализ на опосредстващия ефект на социалната подкрепа върху влиянието на стиловете на привързаност върху родителските практики и модерация по Модел 1 за измерване на индиректния ефект на консултирането в същата взаимовръзка (пак там, 2017).

ТРЕТА ГЛАВА
АНАЛИЗ И ДИСКУСИЯ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

В трета глава от дисертационния труд са описани и интерпретирани резултатите от емпиричното изследване. Резултатите са представени в табличен вид и обсъдени от гледна точка на хипотезите:

1. Резултати от изследването, свързани с Хипотеза 1:

Предполагаме, че при майки-жертви на домашно насилие преобладава несигурен стил на привързаност, който влияе негативно на *родителския контрол*, *ангажираността с детето* и *ефективността на родителските им практики* (Allison *et al*., 2008; Henderson *et al*., 2005).

1.1. Различия в стиловете на привързаност според наличието и отсъствието на преживяване на домашно насилие в родителското семейство и от партньор (*Independent Samples T-test, p*<.05)

	ДН от родители/настойници	*M*	*SD*	*t*	*p*
Сигурен стил	отсъствие	4.131	.529	6.413	.000
	наличие	3.496	.743		
Страхуващ се стил	отсъствие	1.869	.529	-6.413	.000
	наличие	2.503	.743		
	ДН от партньор				
Сигурен стил	отсъствие	4.188	.601	4.113	.000
	наличие	3.552	.741		
Страхуващ се стил	отсъствие	1.812	.601	-4.113	.000
	наличие	2.448	.741		

Майките, които не са жертви на домашно насилие от партньор или от родители/настойници, имат значимо по-сигурен стил на привързаност от майки, които са жертви на домашно насилие, при които значимо по-изразен е страхуващият се стил.

1.2. Различия в родителските практики според наличието и отсъствието на преживяване на домашно насилие в родителското семейство (*Independent Samples T-test, p<.05*)

	ДН	*M*	*SD*	*t*	*p*
Ангажираност	отсъствие	4.289	.654	3.953	.000

	наличие	3.859	.631		
Физическо наказание	отсъствие	1.686	.512	-2.960	.004
	наличие	1.965	.678		

Лицата, които не са преживели ДН от родители/настойници са по-ангажирани с децата си и с по-ниска склонност да употребяват физически наказания във възпитанието от майките-жертви на ДН в родителското семейство.

1.3. Различия в родителските практики според наличието и отсъствието на преживяване на домашно насилие (ДН) от партньор (*Independent Samples T-test, p<.05*)

	ДН	*M*	*SD*	*t*	*p*
Непоследователна дисциплина	отсъствие	1.853	.632	-4.039	.000
	наличие	2.421	.850		

Лицата, които са преживели ДН от партньор са много по-склонни да прилагат неконсистентни дисциплинарни практики в сравнение с тези, които не са преживели насилие от партньор.

1.4. Корелации между стилове на привързаност и родителски практики (*Pearson p, p<.05)*

		Страхуващ се стил	Сигурен стил	Отхвърлящ стил	Свръхангажиращ стил
Ангажираност	*r*	**-.246**	**.246**	.050	-.050
	p	.000	.000	.478	.478
Позитивни родителски практики	*r*	**-.218**	**.218**	-.052	.052
	p	.002	.002	.461	.461
Непоследователна дисциплина	*r*	**.165**	**-.165**	**-.243**	**.243**
	p	.019	.019	.000	.000
Физическо наказание	*r*	.127	-.127	**-.224**	**.224**
	p	.071	.071	.001	.001
Липса на родителски контрол	*r*	.034	-.034	.020	-.020
	p	.634	.634	.780	.780

При по-ясна изразеност на сигурния стил на привързаност нараства майчината ангажираност и употребата на позитивни родителски практики. Тази връзка касае най-вече ангажираността с детето.

Колкото е по-изявен е страхуващият се стил на привързаност, толкова по-негативно той се отразява на майчината ангажираност и на позитивните родителски практики.

С по-ясната изразеност на сигурния и на отхвърлящия стил на привързаност се подобрява последователността на дисциплинарните практики на майките. И обратното, корелацията между подскалата „непоследователна дисциплина“ и другите два несигурни стила – страхуващ се и свръхангажиращ е значима и положителна, макар и слаба.

Сходна е ситуацията с връзката между свръхангажиращия стил на привързаност и употребата на физическо наказание, която също е значима и положителна, както и неговия противоположен отхвърлящият стил на привързаност, който корелира значимо и отрицателно с употребата на физическо наказание във възпитанието на децата.

1.5. Обобщение и изводи по Хипотеза 1:

- Хипотеза 1 частично се потвърждава.
- Липсата на родителски контрол не корелира значимо с нито един от стиловете на привързаност. Следователно, отхвърля се допускането, че несигурните стилове на привързаност влияят негативно върху родителския контрол на изследваните майки-жертви на домашно насилие.
- Майките, които не са жертви на домашно насилие от партньор или от родители/настойници, имат значимо по-сигурен стил на привързаност от майки, които са жертви на домашно насилие, при които значимо по-изразен е страхуващият се стил.
- Резултатите подкрепят резултати от изследване, проведено от Carlson и колеги (1989), което установява, че 80% от малтретираните деца формират дезорганизиран стил на привързаност, който е свързан със страх, а родителите им са претърпели тежки травми в детството, загуба на близък човек или имат някакво психично заболяване. Според учените, родители със страхуващ се стил на привързаност имат най-нисък родителски капацитет и най-често малтретират децата си.

2. Резултати от изследването, свързани с Хипотеза 2:

Очакваме, че майки със свръхангажиращ или страхуващ се стил на привързаност ще употребяват прекомерно физически наказания във възпитанието на децата си (Боулби, 2019).

2.1. Прогнозен психологически модел на употребата на физическо наказание сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на отхвърлящия стил на привързаност (Linear Regression, Stepwise Method, $p<.05$)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	*F*	*p*
1.	Отхвърлящ стил	-.478	-.769; -.188	.224	.050	10.53	.001

Отхвърлящият стил на привързаност, който е противоположен на свръхангажиращия, е умерен по сила негативен предиктор на употребата на физически наказания във възпитанието.

2.2. Прогнозен психологически модел на употребата на физическо наказание сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на враждебността (Linear Regression, Stepwise Method, $p<.05$)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	*F*	*p*
1.	Враждебност	.416	.277; .556	.384	.148	34.466	.000

Враждебността е значим и умерен по сила предиктор на употребата на физически наказания във възпитанието.

2.3. Прогнозен психологически модел на употребата на физическо наказание сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на тревожността (Linear Regression, Stepwise Method, $p<.05$)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	*F*	*p*
1.	Тревожност	.151	.042; .259	.190	.036	7.531	.007

Тревожността е значим, но слаб по сила предиктор на употребата на физически наказания във възпитанието.

2.4. Обобщение и изводи по Хипотеза 2:

- Хипотеза 2 се потвърждава.
- Майки със свръхангажиращ или страхуващ се стил на привързаност, които се характеризират с високи нива на тревожност, употребяват прекомерно физически наказания във възпитанието децата си.
- Този резултат е в синхрон с резултати от предходни изследвания (Spencer *et al.*, 2020; Боулби, 2019: 113, 114).

3. Резултати от изследването, свързани с Хипотеза 3:

Предполагаме, че родителските практики на майки със свръхангажиращ, отхвърлящ или страхуващ се стил на привързаност се характеризират с непоследователна дисциплина и/или липса на родителски контрол (Боулби, 2019: 116).

3.1. Прогнозен психологически модел на непоследователната дисциплина сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на отхвърлящия стил на привързаност (Linear Regression, Stepwise Method, $p<.05$)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	*F*	*p*
1.	Отхвърлящ стил	-.665	-1.035; -.296	.243	.059	12.595	.000

Отхвърлящият стил на привързаност, който е противоположен на свръхангажиращия, е значим, негативен и слаб по сила предиктор на употребата на непоследователни дисциплинарни практики във възпитанието.

3.2. Прогнозен психологически модел на непоследователната дисциплина сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на тревожността и на комбинацията от тревожност и враждебност (Linear Regression, Stepwise Method, $p<.05$)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	R^2 *Change*	*F*	*p*
1.	Тревожност	.388	.257; .519	.384	.147	-	34.335	.000
2.	Тревожност	.269	.114; .424	.266	.177	.003	21.324	.008
	Враждебност	.291	.078; .504	.210				

Тревожността, която е характерна за хора със страхуващ се и свръхангажиращ стил на привързаност, е значим и среден по сила предиктор на непоследователната дисциплина.

3.3. Обобщение и изводи по Хипотеза 3:

- Хипотеза 3 се потвърждава частично.
- Установяват се значими, но слаби взаимовръзки между трите несигурни стила на привързаност и непоследователната дисциплина във възпитанието, като отхвърлящият стил на привързаност се оказва най-добрият, но все пак относително слаб предиктор на непоследователната дисциплина.

- Тревожността, която е характерна за хора със страхуващ се и свръхангажиращ стил на привързаност, е значим и среден по сила предиктор на непоследователната дисциплина.
- Противно на хипотезата ни, несигурните стилове на привързаност не влияят негативно върху родителския контрол на изследваните майки-жертви на домашно насилие.
- От една страна, основните фактори, посочени в научната литература, които се свързват с липсата на родителски контрол са употребата на алкохол и наркотици, егоизмът, проблеми със здравето (Barnard & McKeganey, 2004 & Gao *et al.,* 2021), а не стиловете на привързаност.
- От друга страна, тъй като темата за родителския контрол е особено чувствителна за всеки родител, използването на самооценъчни въпросници за измерването му може да се отрази на социалната желателност на отговорите в по-висока степен в сравнение с тази за останалите изследвани родителски практики.

4. Резултати, свързани с Хипотеза 4:

Предполагаме, че майки с отхвърлящ стил на привързаност неглижират децата си (van Ee *et al*., 2016).

4.1. Обобщение и изводи по Хипотеза 4:

- Хипотеза 4 се отхвърля.
- Анализите показват, че само страхуващият се стил на привързаност се отразява негативно на майчината ангажираност. Не се наблюдава такава взаимовръзка между отхвърлящия стил на привързаност и майчината ангажираност (Вж. 1.4).

5. Резултати, свързани с Хипотеза 5:

Предполагаме, че майки със сигурен стил на привързаност прилагат позитивни родителски практики по отношение на децата си (Gershoff & Grogan-Kaylor, 2016).

5.1. Прогнозен психологически модел на позитивни родителски практики сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на сигурния стил на привързаност (Linear Regression, Stepwise Method, $p<.05$)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	*F*	*p*
1.	Сигурен стил	.160	.060; .260	.218	.047	9.911	.002

5.2. Обобщение и изводи по Хипотеза 5:

- Хипотеза 5 се потвърждава**.**
- Анализите показват, че при по-ясна изразеност на сигурния стил на привързаност нараства слабо към умерено употребата на позитивни родителски практики.
- Този резултат е в подкрепа и на други изследвания, които показват, че родителската топлина и ангажираност не винаги формират сигурна привързаност, но значително повишават тази вероятност (Боулби, 2019; Spencer, 2020).

6. Резултати, свързани с Хипотеза 6:

Очакваме, че наличието на социална подкрепа и консултиране с психотерапевт/психолог-консултант редуцира негативното влияние на несигурния стил на привързаност на майките върху родителските им практики (Herman, 1992).

6.2. Социалната подкрепа като медиатор на ефекта на несигурните стилове на привързаност върху родителските практики (*N=207; p<.05*)

Модел *Социалната подкрепа като медиатор на:*	*Total effect*	*Med. effect*	*Boot SE*	*Boot LLCI*	*Boot ULCI*	*p*
Ефекта на страхуващ се стил върху ангажираността	-.238	-.072	.036	-.142	-.001	.000
Ефекта на отхвърлящ стил върху позитивни родителски практики	-.097	.074	.043	.005	.177	.000
Ефекта на страхуващ се стил върху непоследователна дисциплина	.252	.109	.045	.023	.200	.001
Ефекта на свръхангажиращ стил върху непоследователна дисциплина	.517	.098	.051	.009	.208	.005
Ефекта на отхвърлящ стил върху непоследователна дисциплина	-.517	-.098	.050	-.205	-.008	.005

Социалната подкрепа значимо и умерено опосредства негативния ефект на страхуващия се стил на привързаност върху майчината ангажираност.

Същата взаимовръзка се наблюдава при влиянието на отхвърлящия стил на привързаност върху непоследователната дисциплина, опосредствано от социалната подкрепа - с увеличаване на социалната подкрепа значимо намалява негативния ефект на отхвърлящия стил върху дисциплинарните практики на майките, свързани с непоследователна дисциплина.

Освен това, социалната подкрепа медиира значимо, умерено и позитивно ефекта на свръхангажиращия и страхуващия се стил върху родителските практики на майките, като намалява вредите, свързани с прилагането на непоследователна дисциплина.

Наличието на социална подкрепа неутрализира негативното влияние на отхвърлящия стил върху позитивните родителски практики.

6.3. Честота на консултиране с психолог/психотерапевт като модератор на ефекта на свръхангажиращия стил на привързаност върху употребата на физическо наказание (*N=207; p<.05*)

Честота на консултиране като модератор на ефекта на свръхангажиращия стил върху употребата на физическо наказание						
Честота на консултиране	Effect	se	T	p	LLCI	ULCI
Никога	.196	.179	.1094	.276	-.157	.549
спорадично	.700	.170	4.094	**.000**	.363	1.037
редовно	1.204	.321	3.748	**.000**	.570	1.837
Честота на консултиране като модератор на ефекта на отхвърлящия стил върху употребата на физическо наказание						
Честота на консултиране	Effect	se	T	p	LLCI	ULCI
Никога	-.196	.179	-1.094	.276	-.549	.157
спорадично	-.700	.170	-4.094	**.000**	-1.037	-.363
редовно	-1.204	.321	-3.748	**.000**	-1.837	-.570

Консултирането на майките с психолог значимо модерира негативния ефект на свръхангажиращия стил върху родителските практики на майките като неутрализира вредите, свързани с употребата на физически наказания. Ефектът е значим както в случаите на спорадично, така и на редовно консултиране.

Обобщения и изводи по Хипотеза 6:

- Хипотеза 6 се потвърждава.
- В научната литература многократно е доказано позитивното влияние на социалната подкрепа и консултирането с терапевт върху справянето на жертвите с последствията от преживяно домашно насилие.
- Отчетени са значимите позитивни ефекти върху здравето на жертвите на насилие (Coker *et al.,* 2003); самооценката, психологическото им функциониране и родителските им практики (Arias-Rivera *et al*., 2021). Освен това, социалната подкрепа е основен протективен фактор за превенция на евентуална ревиктимизация (van Delft *et a*l., 2015).

7. Резултати, свързани с Хипотеза 7:

Предполагаме, че наличието на синдром на ПТСР, депресия, тревожност и враждебност при майките има връзка със стила на привързаност и влияе негативно върху родителските им практики (van Ee *et al*., 2016).

7.1. Корелации между стиловете на привързаност и симптомите на ПТСР, депресия, враждебност и тревожност (*Pearson r, p*<.05)

		Сигурен стил	Страхуващ се стил	Свръхангажиращ стил	Отхвърлящ стил
Тревожност	*r*	**-.332**	**.332**	**.348**	**-.348**
	p	.000	.000	.000	.000
Враждебност	*r*	**-.165**	**.165**	**.208**	**-.208**
	p	.018	.018	.003	.003
Депресия	*r*	**-.499**	**.499**	**.352**	**-.352**
	p	.000	.000	.000	.000
ПТСР	*r*	**-.474**	**.474**	**.341**	**-.341**
	p	.000	.000	.000	.000

7.2. Прогнозен психологически модел на употребата на физическо наказание сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на враждебността (Linear Regression, Stepwise Method, *p*<.05)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	*F*	*p*
1.	Враждебност	.416	.277; .556	.384	.148	34.466	.000

Враждебността е значим и умерен по сила предиктор на употребата на физически наказания във възпитанието.

7.3. Прогнозен психологически модел на употребата на физическо наказание сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на тревожността (Linear Regression, Stepwise Method, *p*<.05)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	*F*	*p*
1.	Тревожност	.151	.042; .259	.190	.036	7.531	.007

Тревожността е значим, но слаб по сила предиктор на употребата на физически наказания във възпитанието.

7.4. Прогнозен психологически модел на непоследователната дисциплина сред майки-жертви на домашно насилие: ефект на тревожността и на комбинацията от тревожност и враждебност (Linear Regression, Stepwise Method, $p<.05$)

Модел		*B*	*B 95,0% CI [LL; UL]*	*Beta*	R^2	R^2 *Change*	*F*	*p*
1.	Тревожност	.388	.257; .519	.384	.147	-	34.335	.000
2.	Тревожност	.269	.114; .424	.266	.177	.003	21.324	.008
	Враждебност	.291	.078; .504	.210				

С по-ясна изразеност на симптомите на тревожност и комбинация от симптомите на тревожност и враждебност, намалява умерено последователността в дисциплинарните практики на майките

7.5. Обобщение и изводи по Хипотеза 7:

- Хипотеза 7 се потвърждава.
- Може да се обобщи, че враждебността и тревожността имат най-силен ефект сред изследваните симптоми върху негативните родителски практики.
- Тези констатации подкрепят хипотезата за „пренос“ (a “spillover” hypothesis).

8. Резултати, свързани с Хипотеза 8**:**

Очакваме, че икономическият статус на майките е свързан с по-високи нива на ПТСР, депресия, тревожност и враждебност и с повече прояви на домашно насилие (Gonzalez-Backen *et al*., 2011).

8.1. Корелации между възприетия икономически статус и психологичното функциониране на респондентите (*Pearson r*, $p<.05$)

		Икономически статус
Тревожност	*r*	**.288**
	p	.000
Враждебност	*r*	.160
	p	.028
Депресия	*r*	**.259**
	p	.000
ПТСР	*r*	**.316**
	p	.000

Увеличаването на невъзможността на майките да се справят икономически се свързва с умерено по-високи нива на ПТСР, включително тревожност и депресия.

8.2. Корелации между възприетия икономически статус и видовете домашно насилие (*Pearson r*, $p<.05$)

		Икономически статус
Психично насилие	*r*	**.388**
	p	.000
Сексуално насилие	*r*	.**227**
	p	.002
Физическо на насилие	*r*	.**267**
	p	.000
Домашно насилие от партньор	*r*	**.264**
	p	.000
Домашно насилие в родителското семейство	*r*	**.173**
	p	.016

Наблюдават се слаби и умерени положителни корелации между възприетия икономически статус на майките и всички видове домашно насилие.

8.3. Обобщение и изводи по Хипотеза 8:

- Хипотеза 8 се потвърждава.
- Нарастването на невъзможността на майките да се справят икономически се свързва с умерено по-ниски нива на майчина ангажираност, повече физически наказания и по-рядка употреба на позитивни родителски практики във възпитанието.
- Renzetti (2009) описва пряката връзка между влошения възприет икономически статус и увеличаването на актовете на всички видове домашно насилие в семейството, което обяснява защо в нашето проучване установяваме, че майките, които живеят по-бедно, са подложени на повече актове на психологическо насилие от страна на техните партньори.

ОБОБЩЕНИЕ И ИЗВОДИ

1. Майки-жертви на домашно насилие със свръхангажиращ стил на привързаност**:**

- ✓ имат по-изразени симптоми на депресия, тревожност и ПТСР;
- ✓ по-често употребяват физически наказания във възпитанието като консултиране с терапевт може да намали вредите, свързани с употребата на физическо наказание;
- ✓ са по-непоследователни в дисциплинарните си практики като силна социална подкрепа може да намали вредите, свързани с непоследователна дисциплина във възпитанието.

2. Майки-жертви на домашно насилие с отхвърлящ стил на привързаност**:**

- ✓ по-рядко употребяват физически наказания във възпитанието;
- ✓ са последователни в дисциплинарните си практики;
- ✓ имат по-слабо изразени симптоми на тревожност, депресия и ПТСР;
- ✓ са по-хладни и емоционално сдържани във възпитанието на децата си.

3. Майки-жертви на домашно насилие със страхуващ се стил на привързаност**:**

- ✓ по-често употребяват физически наказания във възпитанието;
- ✓ са по-непоследователни в дисциплинарните си практики;
- ✓ имат по-изразени симптоми на депресия, тревожност и ПТСР;

- ✓ по-рядко използват позитивни родителски практики;
- ✓ имат склонност да неглижират децата си.

4. Майки-жертви на домашно насилие със сигурен стил на привързаност**:**

- ✓ са последователни в дисциплинарните си практики;
- ✓ имат ниски нива на враждебност, тревожност, депресия и ПТСР;
- ✓ използват позитивни родителски практики във възпитанието;
- ✓ участват позитивно в живота на децата си и са ангажирани родители.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Научни приноси

1.1. Емпирично са верифицирани теоретично очаквани връзки между стила на привързаност и родителските практики в контекста на изучаване на домашното насилие в България. За първи път е проведено научно обосновано изследване на тази връзка, защото до момента връзката между родителството и привързаността е изследвано през призмата на родителските стилове. Освен това, за първи път в България е проведено изследване, което изследва тази връзка в контекста на домашно насилие.

1.2. За първи път е изследвана медиаторната роля на социалната подкрепа, видовете домашно насилие и честотата на психологично консултиране за ефекта на стила на привързаност върху родителските практики на майки-жертви на домашно насилие. В България не е правено подобно изследване до момента. В познатата до този момент чуждестранна литература е изследвана единствено медиаторната роля на психичното функциониране на майките-жертви на домашно насилие и удовлетвореността им от брака за ефекта на стила на привързаност върху родителските стилове на майки-жертви на домашно насилие (Levendosky *et al*., 2001).

2. Научно-приложни приноси

2.1. Адаптирани за български условия са няколко изследователски инструмента: Въпросник за изследване на родителските практики; Скала за изследване на психическото функциониране (ПТСР, враждебност, тревожност, депресия); Въпросник за измерване на социалната подкрепа и Скала за измерване на проявите на домашно насилие. За всеки от инструментите е направен прав и обратен превод на български език от трима независими експерти и в последствие са установени много добри психометрични свойства, включително вътрешна консистентност и валидност. За почти всички инструменти е потвърдена оригиналната факторна структура, което позволява сравнимост и съпоставимост на данните при провеждане на междукултурни сравнения.

2.2. Изводите за взаимовръзките между стила на привързаност и родителските практики, както и за опосредстващата роля на различните видове домашно насилие, социалната подкрепа и психичното функциониране в тези взаимовръзки, вкл. изведените профили на майки, може да подпомогнат дейността на психолози, психотерапевти и социални работници по посока разработване превантивните програми и мерки за социална подкрепа, съобразени със специфичната ситуация и индивидуалните потребности на майки в риск от или жертви на домашно насилие.

ОГРАНИЧЕНИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Методиката на емпиричното изследване включва структурирани въпросници. Възможно е резултатите да бъдат повлияни от социалната желателност на отговорите на родителите, които може да отразяват представата им за правилно поведение, а не реалните им действия. Някои родители не са склонни да признаят дори пред себе си, че проявяват поведение в разрез със собствените и обществените ценности и представи за приемливо и образцово родителско поведение;
2. Популацията от жени-жертви на физическо и сексуално домашно насилие е специфична и трудно достъпна за изследване, особено на тези, по отношение на които се прилага консултативен/терапевтичен подход, а същевременно голяма част от онези, които не се определиха като жертви на домашно насилие преди попълване на въпросника, се оказаха неосъзнати жертви на психическо домашно насилие. Следователно, извадката е небалансирана от гледна точка на наличие/отсъствие на различни видове домашно насилие и честота на консултиране.

НАСОКИ ЗА БЪДЕЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Изследването е проведено в пандемични условия, които биха могли да повлияят на резултатите. Добра идея е изследването да се репликира в пост-пандемични условия, в по-голяма и по-балансирана извадка. За да се преодолее социалната желателност на отговорите като ограничение на самооценъчните скали, в по-нататъшни изследвания може да се проведе в български контекст експериментът „Непознатата ситуация“. Това е един от най-използваните диагностични методи за оценка на индивидуалните различия в начините, по които майките откликват на сигналите на бебето и това с каква бързина, деликатност и чувствителност подхождат те.

Освен това, би било полезно да се изследва по-задълбочено медиаторната роля на психичното функциониране на майките-жертви на домашно насилие за ефекта на стила на привързаност върху родителските им практики. В допълнение, би било препоръчително изследването да се репликира в други културни условия, като например в Германия и САЩ, където обществото е по-индивидуалистично в сравнение с българското. По този начин може се анализират междукултурните различия между стила на привързаност и родителските практики в контекст на насилие, както и медиаторната роля на консултирането и социалната подкрепа за ефекта на стила на привързаност върху родителските практики на майките-жертви на насилие. Допускаме, че е възможно да има значими различия в спецификата на отношенията между интимни партньори, социалните политики и възприетата социална подкрепа от страна на майките.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследванията върху родителските практики и привързаността в контекста на домашно насилие в световен мащаб се движат към все по-голяма специфика. В тази връзка моделите на изследване, които са предимно гъвкави и ситуационно ориентирани, стават все по-подробни, по-задълбочени и контекстуално-специфични. Представеният дисертационен труд напълно отговаря на съвременните търсения в областта чрез приложения авторски подход и задълбоченото изучаване на трите основни конструкта – стил на привързаност, родителски практики и домашно насилие и взаимовръзките между тях. На първо място, проучени са родителските практики на майки-жертви на домашно

насилие в България, като на този етап изследванията на този конструкт са сравнително малко. На второ място, изследван е стилът на привързаност на майките-жертви на насилие и влиянието му върху родителските им практики. Резултат, който няма аналог в изследванията до момента и следователно има висока фундаментална и приложна стойност. На трето място, очертана е медииращата роля на социалната подкрепа и модериращата роля на консултирането в тази взаимовръзка. Освен това, е изследвана връзката между проблемното психично функциониране на майките, стила им на привързаност и родителските им практики. На последно място, е проверена взаимовръзката между възприетия икономически статус и интензивността на преживяното домашно насилие. От гледна точка на всички изследвани взаимовръзки и зависимости, авторският ни подход може да се разглежда като допълващ и разширяващ модел за изучаване на родителските практики и стила на привързаност в контекст на домашно насилие.

Редно е да се отбележи и фактът, че настоящата работа предоставя възможност и достъп до надеждни и валидни инструменти за изследване на родителски практики, стил на привързаност, домашно насилие, социална подкрепа и психично функциониране. Адаптираните методи за измерване на изброените конструкти са налични в приложенията и могат да се прилагат свободно за научноизследователски цели.

В наши дни е завишен интересът към изследване на ефектите на родителството и психологичното функциониране на родителите върху отделните аспекти на детското развитие и начина, по който тези ефекти влияят върху формирането на различни вярвания, нагласи и особености на индивидуалната личностна структура. Нещо повече, в световен мащаб родителското поведение, както и отделните родителски практики също са обект на засилен научен интерес, като се акцентира върху значенията, които тези поведения и практики имат в различни културни контексти. На този етап е необходима по-голяма конкретика при свързването на конкретни родителски практики с конкретни аспекти от развитието на детето. Настоящето изследване разкрива възможности за задълбочаване и продължаване на проучванията в областта, тъй като представените резултати имат имат своето теоретично и приложно значение. В изследователски план тези резултати поставят основата за по-задълбочено изследване на взаимовръзката между стила на привързаност и родителските практики в контекст на домашно насилие. В приложен план получените резултати биха могли да залегнат в разработването на различни консултативни, групови и индивидуални програми, училища за родители и/или центрове за работа с жертви и извършители на домашно насилие.

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Соколова, М. & Бакалова, Д. (2022). Домашното насилие през призмата на теорията за привързаността. В *Сборник с научни доклади от Юбилейна международна научна конференция по случай 50-години от създаването на специалност „Психология“ в СУ „Св. Климент Охридски“. „Психологията-традиция и съвременност“*, 387-395, ISBN: 978-954-07-5611-0.
2. Соколова, М. & Бакалова, Д. (2022). Intimate partner violence: an application of attachment theory. В *Psychological Research (in the Balkans): Consulting practice*, 25 (3), 1-6, Marin Drinov, ISSN: 2367-9174.
3. Соколова, М. & Бакалова, Д. (2023). Стилове на привързаност на жени-жертви на домашно насилие: теоретичен обзор. В *Сборник с научни доклади от XIII Национална школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки „Пътища към устойчивото развитие: подходи и приноси на социалните науки“*, 55-65, ISSN: 2367-4563
4. Соколова, М. (2024). Parenting practices of mothers-victims of domestic violence: influence of attachment style. В *Сборник с научни доклади от научно-приложна конференция „Days of applied Psychology 2023“* (Под печат)
5. Соколова, М. (2024). Опосредстващата роля на социалната подкрепа за ефекта на стила на привързаност върху родителските практики на майки-жертви на домашно насилие. В *Сборник с научни доклади от научно-приложна конференция на тема „Реформата за защитата от домашно насилие 2023“* (Под печат)